

УДК 332.142.2

О.І. Іляш

Системна парадигма соціальної безпеки на різних рівнях суспільної ієрархії

У статті вперше запропоновано адекватну парадигму формування суспільної безпеки, що базується на функціонуванні та розвитку системи соціальної безпеки. Визначено базові структурні елементи системи соціальної безпеки. Обґрунтовано існування об'єктивної закономірності функціонування і розвитку суспільної системи в площині детермінант соціальної безпеки. Окреслено переваги та недоліки парадигмальних теорій формування системи соціальної безпеки.

Ключові слова: суспільна система, соціальна безпека, система соціальної безпеки, детермінанти соціальної безпеки, системна координація, соціальний конфлікт, соціальна сфера, соціальний розвиток.

Постановка проблеми

Система соціальної безпеки, як і будь-яка базова наукова категорія, не може ефективно функціонувати у відповідному форматі без вивчення її методологічних основ. Сьогодні стає очевидним, що зростання інтересу до вивчення проблем соціальної безпеки є цілком закономірним, оскільки вони значно актуалізуються та стають предметом особливої уваги в періоди суспільних трансформацій. Однак сама констатація їх впливу дозволяє виявляти лише окремі зміни в тенденціях розвитку системи, що відбуваються внаслідок дії окремих соціальних чинників. Тому виникає необхідність вивчення теоретичних основ декомпонування структурних елементів суспільної системи та визначення у ній місця соціальної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вагомим внеском у вирішення проблем безпеки держави є праці таких зарубіжних вчених, як Дж. Барбера, Л. Біркена, К. Гудвіал, К. Девіса, Л. Косалса [5], Р. Леонарда, Т. Лоурі, У. Семюелса, концепції соціологічного пояснення О. Конта, Е. Дюркгейма, М. Вебера, соціальної диференціації Р. Спенсера, соціальної стратифікації Т. Парсона, Е. Шилза, вчення про соціальну рівновагу суспільства В.Парето.

Серед російських авторів, які внесли вагомий вклад у дослідження місця та ролі соціальної компоненти національної безпеки, доцільно виділити А. Агошкова [11], В. Бочко [3], О. Буркіна, Н. Ващекіна, А. Возженікова, В. Грачова, М.І. Дзлієва, В. Добренєкова, С. Загашвілі [4], В. Іванова, О. Прохожева, А. Татаркіна [3], А. Скопіна, Р. Яновського [11] та ін.

Проблемам, пов'язаним із забезпеченням макроекономічної рівноваги у сфері національної безпеки, стійкого соціально - економічного зростання та соціальної безпеки на державному та регіональному рівнях, присвячені праці таких відомих вітчизняних науковців, як С. Бандура, Д. Богині, О. Бугуцького, Л. Богуш, О. Волощук, Т. Васильціва, В. Гейця, О. Дзьобаня [6], М. Долішнього, Г. Дворецької [2], Я. Жаліла

Іляш Ольга Ігорівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства Львівської комерційної академії.

© О.І. Іляш, 2011

[1], Л. Ільчук, В. Кириленка, Г. Купалової, В. Куценко [7, 8], Е. Лібанової, О. Новікової [9], О. Позняка, С. Полякової, Г. Онікієнка, Я. Остафійчук [8] Ю. Порохнявого, Т. Поснової, В. Паламарчук, У. Садової, Л. Семів, В. Скуратівського, Г. Пастернак-Таранушенка [10], Л. Черенько, Л. Шевчук, Л. Шепотько, В. Юрчишина та ін.

Разом з тим, в існуючих наукових розробках висвітлюються вкрай важливі аспекти впливу соціальних факторів на безпечний суспільний розвиток, виділяються ті чи інші аспекти формування соціальної безпеки через інструменти соціальної політики держави і певною мірою відсутнє комплексне відображення теорії та методології дослідження системи соціальної безпеки. Водночас можна констатувати і недостатню дослідженість проблем трансформації окремих соціальних детермінант у загрози суспільній системі. Необхідність поглибленого вивчення окресленої проблематики актуалізується відсутністю відповідного комплексного теоретико-методологічного системного дослідження.

Проведений нами стислий огляд трактувань категорії «соціальна безпека» демонструє, що будь-яка сукупність наукових поглядів істотною мірою залежить від загальної ідеї та змісту дослідження. Незважаючи на широку вживаність і змістовну простоту категорії соціальна безпека, її загальноприйнятого поняття сьогодні не існує. Це можна пояснити особливою складністю та внутрішніми протиріччями вказаного феномену. У зв'язку з цим, ми вважаємо, що з погляду системного підходу безпеку слід розглядати як якісну характеристику, невід'ємну властивість складних соціально-економічних та суспільних систем, що, на наш погляд, дозволить точніше охарактеризувати її суть і зв'язок з традиційними характеристиками системи.

Метою статті є обґрунтування існування системної парадигми формування та розвитку соціальної безпеки, визначення її структурних елементів в площині детермінант соціальної безпеки, висвітлення переваг та недоліків парадигмальних теорій формування системи соціальної безпеки на різних рівнях суспільної ієрархії.

Результати дослідження

Реальна потреба в посиленні дієвої сили науки та її впливу на формування ефективної стратегії обумовлює активізацію пошуку науковцями адекватної парадигми стратегічних досліджень, відповідних інструментарію та методології. На увагу заслуговує, зокрема, версія стратегічного підходу в економічній науці, запропонована Я. Корнаї, яку він називає «системною парадигмою» [1]. Коректно в даному аспекті, навести класифікацію визначень системи соціальної безпеки, виділяючи чотири напрями досліджень:

- «вертикальний» (А. Татаркін, А. Скопін, Г. Клейнер та ін.), розгляд соціальної безпеки держави з позиції окремих елементів ієрархічної структури, що описує забезпечення формування та розвитку системи соціальної безпеки на мікроекономічному і регіональному рівнях (соціальна безпека держави детермінована соціальною безпекою регіонів і окремих територій) [3];

- «горизонтальний» – акцентується увага на функціональній структурі соціальної безпеки: трудового потенціалу, соціальної сфери, ринку праці і зайнятості населення, міграційній безпеці (запропоновано автором);

- «зовнішньоекономічний» (С. Загашвілі, Н. Гусаків, А. Оболенський та ін.) визначає захищеність життєво важливих інтересів соціальних суб'єктів на макро- та мікрорівнях, збереження і розвиток людського потенціалу, підтримку ефективного стимулювання діяльності людей, систем їхньої соціалізації та життєзабезпечення, невмирущих

цінностей, моральності тощо [4];

- «моністичний» (А. Сантос, Л. Косалс та ін.) який характеризує, найважливіші пріоритети забезпечення соціальної безпеки, що пов'язані з вирішенням проблеми розповсюдження тіньової економіки, корупції, «інституційних пасток» [5].

Зазначимо, що наведені традиційні характеристики досліджень системи соціальної безпеки базуються на методології системного аналізу, яка припускає вирішення трьох пізнавальних завдань: виявлення елементів, з яких складається суспільна система, визначення системоутворюючих принципів, об'єднуючих ці елементи в єдине ціле; розгляд соціальної безпеки на рівні підсистеми, тобто як елемента суспільної системи. Відповідно до вказаних завдань, проведемо послідовний системний аналіз суспільної системи з метою виявлення найважливіших соціальних підстав її безпеки. Для дотримання загальної логіки вивчення матеріалу, почнемо наше дослідження з третього завдання - розгляду соціальної безпеки як елемента суспільної системи.

Таким чином, вживаючи термін система соціальної безпеки, ми свідомо акцентуємо увагу на утворенні нової якості, яку складають загрози та небезпеки, соціальні інтереси, цінності та потреби, державні і недержавні суб'єкти забезпечення соціальної безпеки. Саме тому структурна зв'язаність елементів системи забезпечення соціальної безпеки є істотною її якісною характеристикою і розрив зв'язків між цими елементами може призвести до зникнення самої системи, а отже актуалізується питання забезпечення структурної єдності даної системи. У даному контексті можливо, на нашу думку, виокремити чотири головних напрямки, навколо яких повинні концентруватися дослідження системи соціальної безпеки на регіональному рівні:

- встановлення можливостей системи – визначення реалістичності завдань та їх відповідності наявним ресурсам.

- врахування та встановлення особливостей зв'язків між елементами системи, визначення дійсних причинно-наслідкових зв'язків, відкидання видимої причинності та пошук прихованих зв'язків.

- встановлення наявних загроз та об'єктивних обмежень забезпечення соціальної безпеки.

- визначення оптимального плану дій, спрямованого на якнайповнішу реалізацію можливостей системи, виходячи з закономірностей її розвитку, цільових орієнтирів та виявлених обмежень [1].

Як доводилося вище, суспільне багатство створює об'єктивну основу формування системи соціальної безпеки як на загальнонаціональному, так і регіональному рівнях. Дієвість системи соціальної безпеки визначається через ефективність функціонування системи соціального захисту і соціального статусу індивіда. Якщо система соціального захисту формується державою щодо тих категорій громадян, які самостійно не можуть досягти необхідного добробуту, то система соціальних статусів державою створюється відносно всіх категорій населення, що беруть в тій чи іншій мірі участь у виробництві суспільного багатства (регіонального продукту), оскільки виступає частиною концепції соціальної стратифікації та соціальної нерівності, тобто нерівності статусів [2].

Виходячи з такого розуміння соціальної безпеки, можна представити таку її структуру (рис. 1).

Як бачимо, структура системи соціальної безпеки складається із сукупності елементів, які одночасно перебувають у взаємодії і результатом цієї взаємодії виступає нестійкий характер системи. Це відбувається через те, що взаємодіючі сторони не можуть остаточно визначити соціальну силу елементів структури соціальної безпеки.

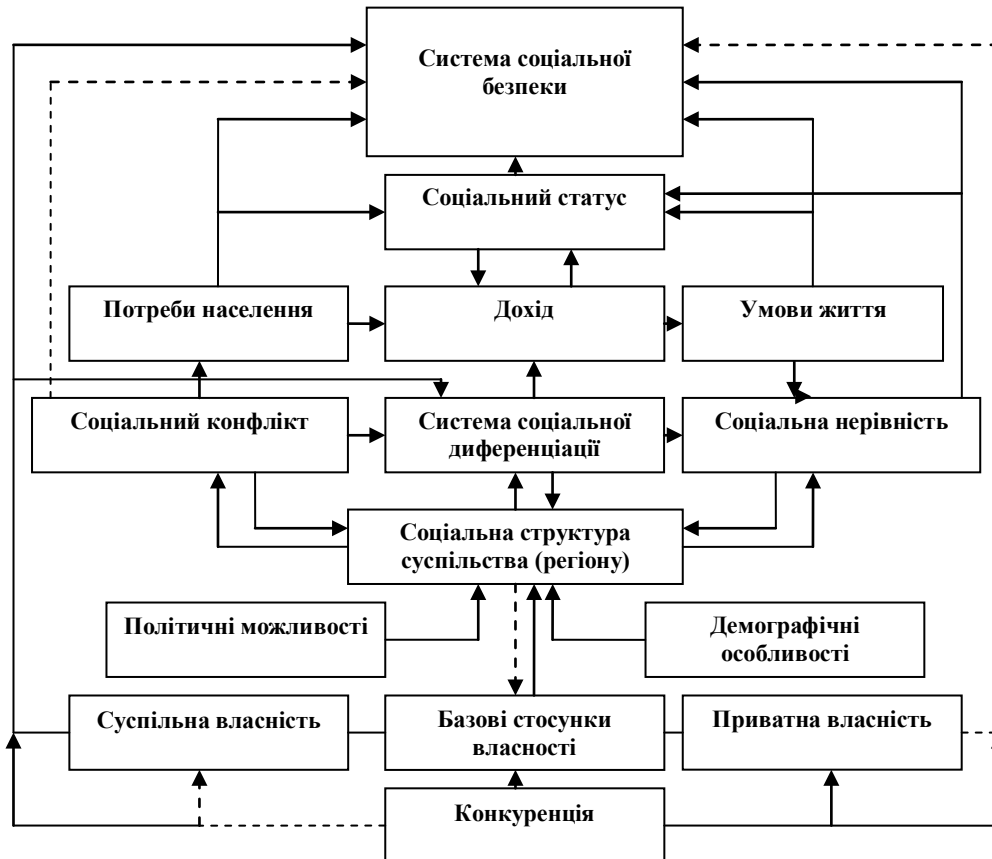

Рис. 1 Базові структурні елементи системи соціальної безпеки
(запропоновано автором)

Зазначений постійний мінливий стан елементів породжує граничні уявлення про безпеку на основі порогових значень та індикаторів рівня соціальної безпеки. Разом з тим відзначимо, що розробка порогових значень безпеки як для теорії, так і для практики становлення соціальної безпеки носять двоїтий характер. З одного боку вони породжують страх і ворожість по відношенню до тих державних або економічних інститутів, які відповідальні за зниження порогових значень, а з іншого пророкують соціальний вибух.

Наступним якісним і наочним елементом системи соціальної безпеки є боротьба або конфлікт. Конфлікт вказує на те, що для певної частини населення наступив час, коли їх відношення до власності зруйноване відсутністю доходу. У такому випадку дії роботодавців, що прагнуть понизити або заморозити заробітну плату, є небезпечними, підриваючими соціальну безпеку, що склалася. Це стосується і держави як працедавця, яка утримує заробітну плату бюджетників нижче середнього рівня і, відповідно, її дії можуть бути охарактеризовані як небезпечні, тобто як загроза.

До базових елементів соціальної безпеки також відноситься і конкуренція, яка у

досліджуваному контексті виступає у вигляді прагнення людей зберегти свій соціальний статус, забезпечити собі рівний доступ до джерел суспільного багатства. Це загальне визначення конкуренції вказує на те, що вона є способом досягнення соціальної безпеки через досягнення необхідного і рівного багатства. Слід зазначити, що конкуренція виступає ефективним способом зростання багатства, а тим самим опосередковано конкуренція є способом продукування соціальної безпеки. Тому держава зобов'язана впливати на конкуренцію як базового елемента соціальної безпеки через механізм суспільного контролю і розумної монополізації тих сфер життя суспільства, в яких конкуренція виступає загрозою соціальної безпеки.

Суспільство виступає у формі підсистеми об'єктивної реальності, що відособлена від природних утворень, але органічно пов'язана з ними. Характерна для суспільства, соціальна форма руху як передумова свого існування спирається на нижчі форми руху матерії (механічну, фізичну, хімічну і біологічну). Це вказує на значущість природних основ соціальної безпеки, без яких саме існування суспільства стає неможливим.

Головною відмінністю системи соціальної безпеки від інших підсистем є те, що вона завжди є певним поєднанням матеріального і ідеального, об'єктивного і суб'єктивного, стихійного і планомірного, випадкового і закономірного. Це пов'язане з тим, що в суспільстві, на відміну від природи, діють люди, наділені свідомістю і волею, їх вчинки завжди ціленаправлені. Але діяльність людей далеко не завжди приводить до очікуваних результатів, оскільки в складних суспільних явищах відбувається зіткнення протилежних орієнтованих сил, дій, вчинків різних суб'єктів, що і визначає об'єктивність (тобто незалежність від цілей і бажань цих суб'єктів) загального напрямку соціального процесу. Подібна об'єктивність закономірностей функціонування і розвитку суспільної системи виступає однією з найважливіших детермінант соціальної безпеки (рис. 2).

Слід зазначити, що найважливішими елементами суспільної системи, взаємозв'язаними між собою на різних рівнях соціальної ієрархічної структури виступають: індивіди; їх групи; об'єднання етнічних спільнот, регіони, держава. Всі ці елементи в своєму функціонуванні в рамках структури соціальної системи визначають той або інший ступінь її безпеки. У той же час, системоутворюючими принципами, об'єднуючими ці елементи в єдине ціле, виступають суспільні стосунки, під якими розуміються зв'язки, що виникають між соціальними суб'єктами в процесі їх діяльності і діляться на – первинні (матеріальні) і вторинні (ідеологічні). Головними є матеріальні – виробничі стосунки, характер яких визначається продуктивними силами суспільства і не залежить від волі і свідомості людей. Ці стосунки також відіграють надзвичайно важливу роль в системі детермінант соціальної безпеки, а в періоди кризових станів суспільства їх значення значно посилюється і навіть може перевершувати значення матеріальних суспільних стосунків по ступеню впливу на стан соціальної безпеки.

Додамо також, що у марксистській теорії розроблена достатньо чітка системна координація між сукупністю виробничих стосунків (що розглядається як базис суспільства, його економічна структура) і ідеологічною системою суспільства, сукупність ідеологічних стосунків, поглядів і відповідних ним установ. У суспільстві ж базис і система знаходяться в стані діалектичної взаємодії: базис визначає систему, яка володіє відносною самостійністю в своєму розвитку і робить зворотний вплив на економічний базис, що дозволяє розкрити субординацію найважливіших елементів структури суспільства по їх значущості в системі детермінації соціальної безпеки.

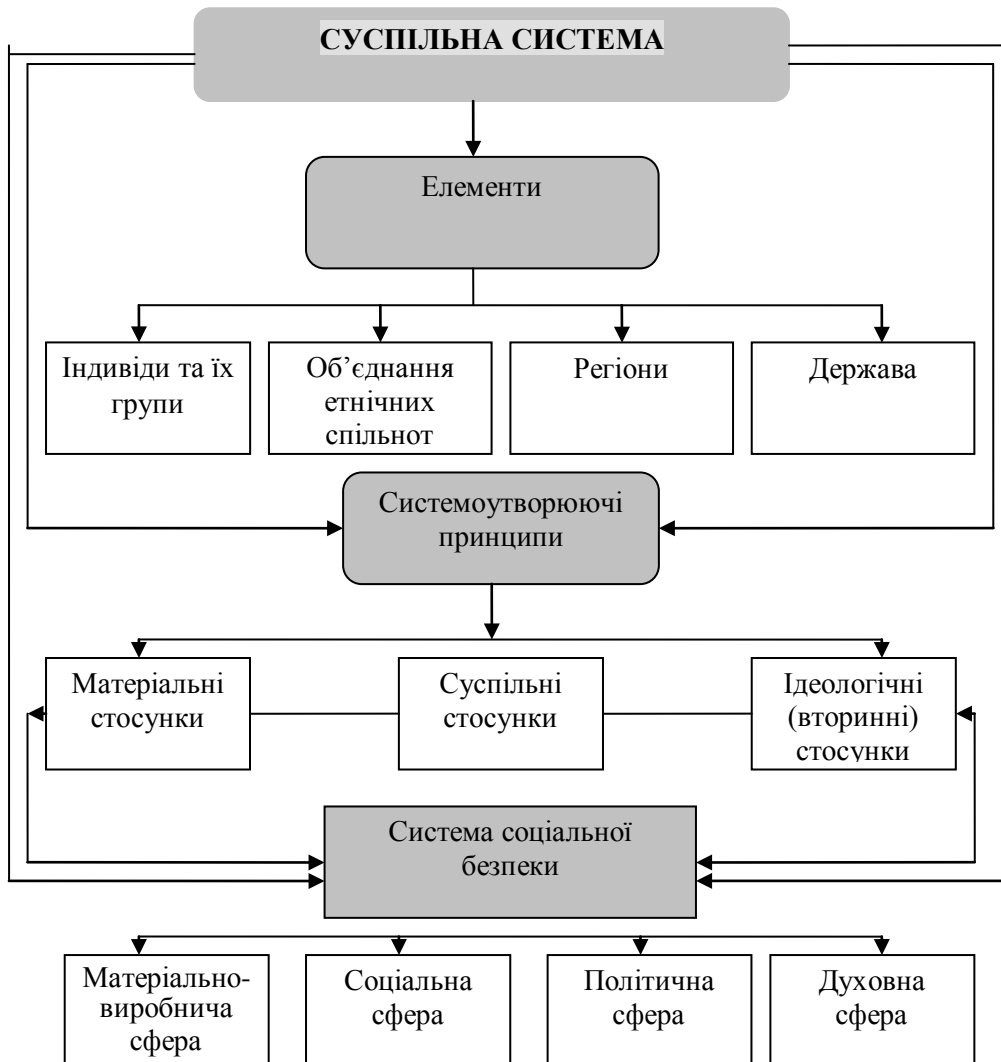

Рис. 2 Об'єктивна закономірність функціонування і розвитку суспільної системи в площині детермінант соціальної безпеки (запропоновано автором)

Слід зазначити, що для розгляду всього різноманіття детермінант системи соціальної безпеки, виділені вище найважливіші елементи структури суспільної системи, мають бути доповнені розглядом основних сфер системи соціальної безпеки (матеріально-виробничої, соціальної, політичної і духовної). Кожна з цих сфер є відносно самостійною підсистемою соціальної безпеки, займає в ній певне місце, виконує відповідні функції і володіє специфікою власних параметрів безпеки. Представлене системне осмислення суспільної системи дозволяє застосувати до дослідження його безпеки загальнонаукові критерії і вивчити специфічні соціальні закони, що лежать в основі формування системи соціальної безпеки (рис. 3).

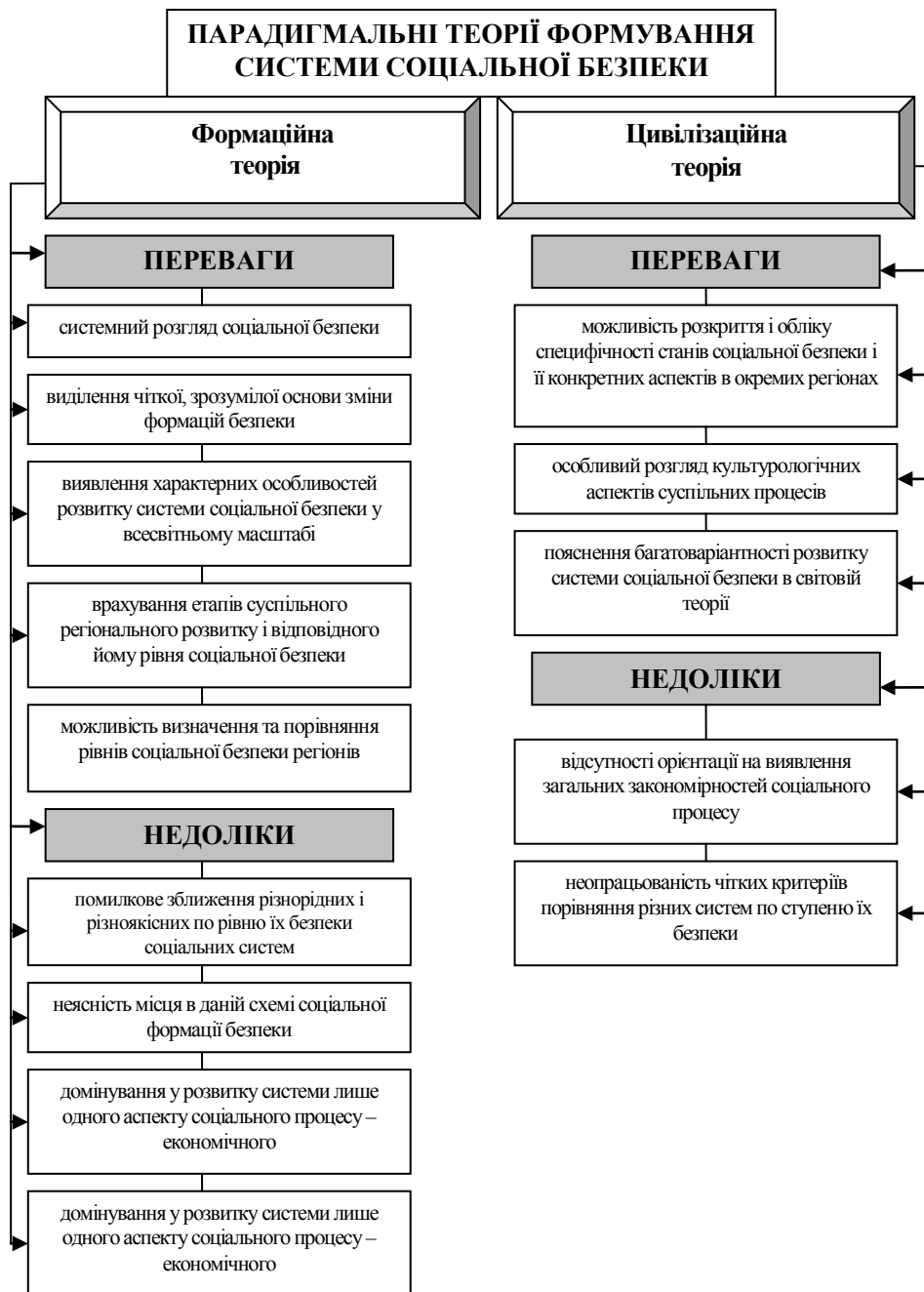

Рис. 3. Переваги та недоліки парадигмальних теорій формування системи соціальної безпеки (запропоновано автором)

Так, для соціальної безпеки як органічної системи характерний стан саморозвитку, джерелом якого виступає цілий ряд внутрішніх суперечностей. У цій системі суперечностей головною виступає суперечність між продуктивними силами і виробничими стосунками. Воно знаходить свою конкретизацію в законі відповідності виробничих стосунків характеру і рівню розвитку продуктивних сил. При порушенні цієї відповідності виробничі стосунки з форми розвитку продуктивних сил перетворюються на чинник, що перешкоджає їх розвитку, в одне з найважливіших джерел цілого спектру соціальних небезпек. Дане протиріччя вирішується зміною виробничих стосунків (мирним або насильницьким шляхом), що спричиняє за собою зміни у суспільній безпеці і визначає спрямованість дослідження системи соціальної безпеки з позиції двох різних теорій – формаційної і цієї теорії по-різному трактують поняття системи соціальної безпеки.

Таким чином, формаційна теорія дослідження системи соціальної безпеки базується на двох головних принципах: принципі єдності людської безпеки і принципі соціально-економічного прогресу. Соціальна безпека в рамках цієї теорії трактується в її співвідношенні з людським суспільством в цілому, що знаходиться в процесі свого розвитку. Додамо також, що дана теорія дослідження системи соціальної безпеки є достатньо відосбленою і має специфічний характер соціальних процесів, що робить явно недостатнім чисто формаційний підхід до осмислення соціальної безпеки держави, що ґрунтується на безпеці її регіонів. У свою чергу, порівняння формаційної і цивілізаційної теорій формування системи соціальної безпеки показує, що вони методологічно орієнтовані на вирішення принципово різних завдань: якщо формаційний підхід найбільш ефективний при осмисленні загальної якісної характеристики системи соціальної безпеки, стосовно людського суспільства, то цивілізаційний – при розгляді безпеки конкретних локальних суспільств, у нашому випадку регіонів.

Таким чином, особливістю дослідження засад формування системи соціальної безпеки є конкретизація суб'єктивних і об'єктивних відмінностей: При цьому, вірогідність визначення індикаторів соціальної безпеки повинна здійснюватись не лише з метою оцінки безпеки людської діяльності, а з метою виявлення існуючих загроз системі. Такий підхід до формування системи соціальної безпеки дозволяє трактувати її як цілісну систему взаємопов'язаних елементів. Тим часом, виявлення головних відмінностей, що існують між безпекою людської діяльності та формуванням соціальної безпеки, як цілісної системи координації соціальних процесів на загальнодержавному та регіональному рівнях, дозволяє окремим елементам системи використовувати обмежену здатність розвитку безперервно створювати і передавати нові виклики і загрози.

Зазначимо, що у нашому дослідженні, система соціальної безпеки – це фундаментальна категорія, що характеризує цілісність, яка з одного боку обмежена від зовнішнього середовища, з іншого – має внутрішню структуру. Середовище ж є не лише основою для створення системи, але в оточенні середовища живе і функціонує будь-яка система, вона випробовує на собі дію середовища і, у свою чергу, здійснює на нього вплив. Часто система створюється тільки для того, щоб змінити властивості навколишнього середовища. З цієї причини взаємозв'язок середовища і системи можна рахувати однією з основних особливостей функціонування системи, її зовнішньою характеристикою, що в значній мірі визначає її внутрішні властивості.

Наведені вище міркування доводять про існування відкритого характеру невизначеності системи соціальної безпеки, що дозволило виявити об'єктивні і

суб'єктивні особливості формування системи соціальної безпеки (табл. 1).

Таблиця 1 – Суб'єктивні та об'єктивні особливості формування системи соціальної безпеки (запропоновано автором)

Система соціальної безпеки	Соціальна безпека
1. Існування соціальних загроз в системі може бути відомим, тоді як загрози людської діяльності невідомі.	1. Загроз системі не існує і якщо деякі чинники, що впливають на систему відомі, діяльність людей викликає або створює загрози розвитку системи.
2. Для системи в цілому існує ситуація страхування ризиків елементів системи, зумовлена потребою забезпечення безперервності та стабільності відтворювальних соціальних процесів навіть у разі виникнення непередбачуваних небезпек.	2. З врахуванням творчого характеру людської діяльності існує перманентна невизначеність, яку не можна застрахувати.
3. Вірогідність результатів розрахунку індикаторів соціальної безпеки в розрізі окремих елементів можна виразити математично.	3. Вірогідність результатів розрахунку індикаторів безпечної людської діяльності обумовлена невідповідністю значень вихідних параметрів діяльності деяким конкретним вимогам.
4. Система соціальної безпеки формується за допомогою логіки і емпіричних досліджень.	4. Безпека людської діяльності базується на інтуїції і суб'єктивній оцінці. Кожен новий елемент інформації створює нову карту думок, очікувань і ризиків.
5. Предметом дослідження виступають елементи системи (матеріально-виробнича, політична і духовна), на регіональному рівні – безпека трудового потенціалу; безпека соціальної сфери; безпека ринку праці; міграційна безпека).	5. Предметом дослідження є індивід та поведінкові ризики його діяльності.

Відповідно, система соціальної безпеки має дві сторони: зовнішню, що визначає дію економічних, політичних та духовних небезпек на систему, і внутрішню, що характеризує властивості опірності системи по відношенню до дій середовища. Внутрішня безпека (соціальна безпека регіону) – це характеристика цілісності системи, що описує здатність системи підтримувати своє нормальне функціонування в умовах зовнішніх і внутрішніх дій. Зовнішня безпека – це здатність системи взаємодіяти з зовнішнім середовищем без порушення найважливіших параметрів, що характеризують безпечний стан.

Висновки

З приведених міркувань можна зробити припущення, що система соціальної безпеки побудована на взаєминах соціальної системи і середовища. Для підтримки цілісності системи в умовах змінного середовища і внутрішніх трансформацій (випадкових або навмисних) потрібна особлива організація системи, стійкість, що її забезпечує. Відмітимо, що стійкість визначається через здатність системи знешкоджувати дію загроз через збереження цілісності.

На жаль, Україні ще далеко до відносної незалежності соціальної системи, яка залежить від коливань зовнішньої кон'юнктури, оскільки вона не є самоорганізованою

системою, яка автоматично може нівелювати негативний вплив чинників зовнішнього середовища. Очікувані перспективи економічного зростання чи спаду в регіонах часто не співставимі з можливими соціальними загрозами, які здатна ліквідувати лише обґрунтована система соціальної безпеки.

1. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2009. – 336 с.
2. Дворецька Г. В. Соціологія : навчальний посібник / Г. В. Дворецька. ; [2-ге вид., перероб. та доп.]. – К. : КНЕУ, 2002. – 472 с.
3. Татаркин А. И. Проблемы и направления дальнейшего совершенствования местного самоуправления / А. И. Татаркин, В. С. Бочко // Экономика региона. – 2008. – № 2. – С. 42–50.
4. Загашвили В. С. Экономические интересы в условиях глобализации / В. С. Загашвили. – М. : Магистр, 2010. – 212 с.
5. Kosals L. Interim outcome of the Russian transition: clan capitalism / L. Kosals // Discussion Paper. – 2006. – № 610. – P. 312–320.
6. Дзьобань О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій: методологія дослідження та забезпечення / О. П. Дзьобань. – Х. : Константа, 2006. – 438 с.
7. Куценко В. І. Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики) : монографія / В. І. Куценко ; за ред. Б. М. Данилишина. – Ніжин : ТОВ «Видавництво» Аспект – Поліграф, 2008. – 818 с.
8. Куценко В. І. Трансформації соціальної сфери України: регіональний аспект : монографія / В. І. Куценко, Я. В. Остафійчук. – К. : Оріяни, 2005. – 400 с.
9. Новікова О. Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи їх вирішення / О. Ф. Новікова. – Донецьк : ІЕП НАН України, 1997. – 460 с.
10. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення / Г. Пастернак-Таранушенко ; за ред. професора Б. Кравченка. – К. : Кондор, 2002. – 302 с.
11. Яновский Р. Г. О проблемах социологии национальной безопасности / Р. Г. Яновский, А. О. Агошков. – М. : НАВИГУТ, 2002. – 225 с.

Отримано 04.05.2011 р.

О.И. Ильяш

Системная парадигма социальной безопасности на разных уровнях общественной иерархии

В статье впервые предложена адекватная парадигма формирования общественной безопасности, которая базируется на функционировании и развитии системы социальной безопасности. Определены базовые структурные элементы системы социальной безопасности. Обосновано существование объективной закономерности функционирования и развития общественной системы в плоскости детерминант социальной безопасности. Очерчены преимущества и недостатки парадигмальных теорий формирования системы социальной безопасности

Ключевые слова: общественная система, социальная безопасность, система социальной безопасности, детерминанты социальной безопасности, системная координация, социальный конфликт, социальная сфера, социальное развитие.

O.I. Ilyash

A system paradigm of social security is on the different levels of public hierarchy

In the article the adequate paradigm of public security forming which is based on functioning and development of the social security system is first offered. Certainly base structural elements of the social security system. Grounded existence of objective conformity to the law of functioning and development of the public system inplane determinant of social security. Outlined advantages and lacks of forming theories of the social security system.

Keywords: public system, social security, system of social security, determinants of social security, system co-ordination, social conflict, social sphere, social development.